

ODABRANA DELA ŽOZEA SARAMAGA

S OVOG I S ONOG SVETA

SA TLA UZDIGNUTI

SEDAM SUNACA I SEDAM LUNA

GODINA SMRTI RIKARDA REIŠA

KAMENI SPLAV

POVEST O OPSADI LISABONA

JEVANĐELJE PO ISUSU HRISTU

SLEPILO

SVA IMENA

PEĆINA

UDVOJENI ČOVEK

OGLED O LUCIDNOSTI

SMRT I NJENI HIROVI

PUTOVANJE JEDNOG SLONA

KAIN

—

PUTOVANJE KROZ PORTUGALIJU

SARAMAGO

DOBITNIK NOBELOVE NAGRADE

SVA IMENA

Prevela s portugalskog
Ana Jovanović Kuzmanović

■ Laguna ■

Naslov originala

José Saramago
TODOS OS NOMES

Copyright © José Saramago and Edicao Caminho – 1997,
by arrangement with Literarische Agentur
Mertin Inh. Nicole Witt e. K., Frankfurt am
Mein, Germany

Translation copyright © 2012 za srpsko izdanje, LAGUNA

Prevod ove knjige finansirao je „Kamoiš“ – Institut za
saradnju i jezik, I. P.

Obra publicada com o apoio Camões – Instituto da
Cooperação e da Lingua, I. P.

Prevoditeljka zahvaljuje Jovanu Jovanoviću na pomoći
tokom prevođenja ovog romana.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Za Pilar

Znaš ime koje su ti dali,
Ne znaš ime koje nosiš.

Knjiga izvesnosti

Iznad dovratka kapije stoji metalna tabla, uzana i duga, presvučena emajlom. Na beloj pozadini crnim slovima piše Centralni registar Matične službe. Emajl je na nekim mestima oguljen i izgreban. Kapija je stara, poslednji nanos smeđe boje se ljušti, brazde drveta koje izviruje nalik su strijama na koži. Na pročelju zgrade ima pet prozora. Čim se prekorači prag oseti se miris starog papira. Činjenica je da ne prođe ni dan a da u Matičnu službu ne pristignu novi papiri pojedinaca muškog i ženskog pola koji se tamo napolju rađaju, ali miris nikada ne stigne da se promeni, pre svega zato što svaki novi papir, čim izade iz fabrike, neminovno počinje da stari, a onda i zato što se obično na starom, a često i na novom papiru, svakodnevno upisuju uzroci smrti i na odgovarajuća mesta datumi, pa svaki papir dodaje svoj sopstveni miris, ne uvek neugodan nosnoj sluzokoži, što dokazuju izvesna aromatična isparenja koja se povremeno, sasvim nenametljivo, osete u prostorijama Matične službe, a koja osetljivi nosevi prepoznaju kao miris pola ruže, pola hrizanteme.

Odmah iza ulazne kapije nalaze se visoka staklena dvo-krilna vrata koja vode u ogromnu pravougaonu salu gde rade službenici, odvojeni od stranaka dugim pultom koji spaja dva bočna zida prostorije, samo pokretna vratanca na jednom kraju pulta omogućavaju prolazak u unutrašnjost. Raspored mesta u sali, prirodno, poštuje hijerarhijsko ustrojstvo, no kako je harmoničan u tom pogledu, kao što se i očekuje, takav je i u pogledu geometrije, što je dokaz da nema nepomirljivog antagonizma između estetike i autoriteta. Za stolovima u prvom redu, paralelnom s pultom, sedi osam pisara, njihov je zadatak da primaju stranke. Iza njih se nalazi jedan red od četiri stola, takođe simetričan u odnosu na središnju osu koja kreće od vrata i gubi se negde u dubini, u mračnim krajevima zgrade. Tu sede referenti. Iza njih su zamenici načelnika, njih dvojica. Konačno, izdvojen, sam, kako i dolikuje, načelnik, kome se u svakodnevnoj komunikaciji obraćaju sa šefe.

Podela posla među službenicima sledi jednostavno pravilo, naime, da su svi službenici jednog ranga dužni da urade najviše što mogu, tako da samo najmanji mogući deo posla preostane službenicima iznad njih po položaju. To znači da pisari ne dižu glavu dan i noć, referenti su samo povremeno prezaposleni, zamenici načelnika sasvim retko, a načelnik gotovo nikada. Neprekidno vrznanje one osmorice u prvom redu, koji ustaju čim sednu, trčeci neprestano od stola do pulta, od pulta do kartoteke, od kartoteke do arhive, neumorno ponavljajući ovo trčkanje u svim mogućim kombinacijama, praćeno ravnodušnošću pretpostavljenih, kako neposrednih, tako i viših, ključna je okolnost koja bi mogla da rasvetli kako je moglo da dođe, i to tako sramotno lako,

do zloupotreba, neregularnosti i falsifikovanja koji čine okosnicu ove priče.

Da ne bismo izgubili nit radnje u nečemu tako značajnom, red je da najpre znamo gde se nalaze i kako funkcionišu kartoteke i arhiva. Podeljene su, strukturno i u osnovi, ili, jednostavno rečeno povinujući se zakonu prirode, na dve velike oblasti, na kartoteke i arhive mrtvih i na kartoteke i arhive živih. Dokumentacija onih koji više nisu živi nalazi se, manje-više sređena, u zadnjem delu zgrade, čiji krajnji zid, zbog nezadrživog rasta broja umrlih, povremeno mora da bude porušen i ponovo ozidan nekoliko metara dalje. Kao što se lako dâ zaključiti, teškoće sa skladištenjem živih, ma koliko zabrinjavajuće budući da se ljudi neprestano rađaju, nisu sasvim nesavladive i do sad su rešavane prilično uspešno, ili mehaničkom horizontalnom kompresijom pojedinačnih dosijea smeštenih na policu, u slučaju arhive, ili korišćenjem tankih i ultratankih papira, u slučaju kartoteka. Uprkos nezgodnom problemu sa zidom u dnu zgrade, koji je već pomenut, hvale je vredna dalekovidost nekadašnjih arhitekata koji su projektovali Centralni registar Matične službe, predlažući i braneći od konzervativnih stavova određenih kolega, okrenutih prošlosti, postavljanje, odmah iza referenata, pet džinovskih konstrukcija polica koje se uzdižu sve do plafona, pri čemu je početak centralne police, koji gotovo dodiruje načelnikovu fotelju, povučen unazad, dok bočne police počinju da se pružaju od samog pulta, a preostale dve su, da se tako izrazimo, na pola puta. Ko god je video ove konstrukcije smatrao ih je kiklopskim i nadljudskim, one se prostiru po unutrašnjosti zgrade dalje nego što pogledom može da se dosegne, između ostalog

i zato što od određene dubine počinje carstvo tame, a lampe se pale samo kada treba konsultovati određena dokumenta. Te police nose na sebi težinu živih. Mrtvi, to jest njihovi papiri, ugurani su unutra, složeni ne baš tako dobro kako bi dužno poštovanje nalagalo, zbog toga ih je i toliko teško pronaći kada neki rođak, notar ili sudski službenik dođe u Matičnu službu da zatraži sertifikate ili kopije dokumenata iz prošlih vremena. Lošu organizaciju ovog dela arhive dodatno otežava i činjenica da su upravo najstariji umrli najbliži takozvanom aktivnom području, dakle odmah iza živih, čineći tako, kako je to pametno izrazio načelnik Matične službe, dvostruko mrtav teret, budući da se njima retko ko bavi, tek se s vremena na vreme pojavi poneki ekscentrični istraživač istorijskih detalja od nevelikog značaja. Situacija nema rešenja, osim ako jednog dana ne bude odlučeno da se odvoje mrtvi od živih tako što će se na drugom mestu novi Registar Matične službe izgraditi isključivo zarad prikupljanja podataka o mrtvima, što se videlo kada se jedan od zamenika načelnika, u zao čas, setio da predloži da sređivanje arhive mrtvih počne da se obavlja obrnutim redom, dalje oni ranije umrli a bliže oni skorijeg datuma, sa ciljem da se omogući, prema njegovim birokratskim rečima, pristup savremenim mrtvacima, koji su, kao što je poznato, autori testamenata, ostavioci nasledstava, te stoga lako postaju predmet rasprave i sukoba dok se telo još nije ni ohladilo. Načelnik je sarkastično odobrio ideju, pod uslovom da sam predlagač bude zadužen da gura ka dnu zgrade, dan za danom, džinovsku masu ličnih dokumenata starih pokojnika, da bi se tako napravilo mesto za novoumrle. Nastojeći da sabotira katastrofalan

i neostvariv predlog, a i da bi odagnao iz svog duha osećaj poniženja, zamenik načelnika nije našao bolji način do da zatraži od pisarâ da mu prebace deo svog posla, poremetivši tako tradicionalni poredak i odozgo i odozdo. Nakon ove epizode porastao je nered, procvetao nemar, uvećala se neizvesnost, i to toliko da se jednog dana u lavirintu katakombi arhive mrtvih izgubio jedan istraživač koji se, nekoliko meseci nakon apsurdnog predloga, pojavio u Centralnom registru matične službe kako bi obavio izvesna naručena mu heraldička istraživanja. Nađen je, gotovo čudom, posle nedelju dana, izgladneo, žedan, iscrpljen, u agoniji. Preživio je samo zahvaljujući očajničkom potezu, proždiranju ogromnih količina stare hartije koja, budući da nije morala da se žvaće jer se raspadala u ustima, nije baš mogla ni da dovoljno utoli glad, niti je bila hranljiva. Načelnik Centralnog registra Matične službe, koji je već bio naložio da mu se na sekreter donesu izvod i predmet nerazumnog istoričara kako bi ga proglasili mrtvim, rešio je da zažmuri na štetu, zvanično pripisanu pacovima, i izdao službenu naredbu koja je nalagala, pod pretnjom kazne i oduzimanja plate, obavezu korišćenja Arijadninog konca za svakoga ko bi se uputio u arhivu mrtvih.

U svakom slučaju, ne bi bilo pravedno zaboraviti ni teškoće živih. Više je nego izvesno i dobro znano da smrt, da li zbog prirodne nesposobnosti ili zbog zlobe stečene iskustvom, ne bira svoje žrtve u skladu s dužinom njihovog života, postupak koji je, inače, uzgred budi rečeno, ako je verovati rečima nebrojenih filozofskih i religijskih autoriteta koji su se time bavili, na kraju kod čoveka spontano proizveo, različitim i ponekad kontradiktornim putevima, paradoksalni efekat intelektualne sublimacije

prirodnog straha od smrti. Ali da se vratimo našoj priči, smrt nikada neće moći da bude optužena za to što je, bez zasluga ili nekog drugog očiglednog motiva, ostavila na svetu neograničeno dugo nekog zaboravljenog starca samo da bi sve više i više stario. Opšte je poznato da koliko god da su starci dugovečni na kraju im uvek kucne sudnji čas. Ne prođe ni dan da pisari ne moraju da skinu predmete s police živih i odnesu ih do ostave u dnu zgrade, i ne prođe ni dan a da ne moraju da guraju ka vrhu police one koji preostaju, mada ponekad, zbog ironičnih hirova tajanstvene sudbine, samo do narednog dana. U skladu s takozvanim prirodnim poretkom stvari, dolazak na vrh police znači da se sreća već umorila, da nije preostao još dug put. Kraj police je, u svakom značenju, početak pada. Nađe se, međutim, poneki predmet koji, ne zna se zašto, zastane na ivici ponora, otporan na poslednji kovitlac, godinama i godinama duže nego što je preporučljivo trajanje ljudskog veka. U početku, ti predmeti kod službenika bude profesionalnu radoznalost, ali ne prođe dugo a da ne počnu da u njima izazivaju nestrpljenje, kao da bezobzirna tvrdoglavost tih metuzalema skraćuje, izjeda, proždire i samu njihovu životnu perspektivu. Sujeverni činovnici tu nisu bili sasvim u krivu, ako uzmemo u obzir brojne slučajeve službenika svih kategorija čiji su predmeti prerano uklonjeni iz arhive živih, dok su papiri uporno preživeli, držani napred, sve više žuteli, dok nisu postali tamne i ružne mrlje na pročeljima polica s kojih su stranke sklanjale pogled. U takvom jednom trenutku načelnik Matične službe je rekao jednom od pisara, Gospodine Žoze, zamenite mi one omote.

Pored svog ličnog imena Žoze, Gospodin Žoze ima i prezimena, i to ona najobičnija, bez onomastičkih ekstravagancija, jedno s očeve a drugo s majčine strane, kako to običaj nalaže, zakonito nasleđena, a što bismo mogli da utvrdimo u krštenici koja se nalazi u Matičnoj službi kada bi značaj ovog slučaja opravdao takvo interesovanje i rezultat provere zasluživao potvrdu onoga što je već znano. Međutim, iz nekog nepoznatog razloga, ukoliko nije u pitanju puka beznačajnost dotičnog službenika, kada Gospodina Žozea pitaju kako se zove, ili kada mu okolnosti nalažu da se predstavi, Ja sam Taj i Taj, zalud je izgovarao puno ime i prezime budući da su sagovornici pamtili samo prvu reč, Žoze, kojoj bi kasnije dodali, ili ne bi, shodno stepenu prisnosti ili prilici, zvaničan ili familijaran ton. Da odmah razjasnimo, ono gospodin ne vredi toliko koliko je u početku obećavalo, barem ovde, u Centralnom registru Matične službe, jer to što se svi jedni drugima tako obraćaju, od načelnika

do najmlađih pisara, ne znači tek formalno poštovanje hijerarhijskih odnosa, jer se u načinima izgovaranja te kratke reči, a u zavisnosti od nivoa autoriteta ili trenutnog raspoloženja, mogu uočiti različite modulacije kao što su snishodljivost, nervoza, ironija, prezir, poniznost, laskanje, što lepo pokazuje dokle mogu da idu izražajne mogućnosti nekoliko kratkih glasova koji, tako sjedinjeni, na prvi pogled, čini se, znače samo jedno. Sa dva sloga u Žoze, i tri sloga u gospodin, kada oni prethode imenu, događa se manje-više isto. U njima će uvek biti moguće, kada se pomenutom neko obrati, bilo u Matičnoj službi ili van nje, osetiti ton prezira, ili ironije, ili nervoze, ili snishodljivosti. Ostali tonovi, tonovi poniznosti i laskanja, prevrtljivi i melodični, nikada neće zazvučati u uhu pisara Gospodina Žozea, njima nema mesta u hromatskom rasponu osećanja ljudi koji mu se obično obraćaju. Treba pojasniti, međutim, da su neka od tih osećanja mnogo složenija od onih ranije nabrojanih, na neki način osnovnih i očiglednih, jednostavnih. Kada je, na primer, načelnik izdao naređenje, Gospodine Žoze, zamenite mi one omote, pažljivo i istančano uvo verovatno bi prepoznalo u tom tonu nešto što bi se moglo svrstati, uz ogradu od očigledne protivrečnosti pojmova, u autoritarnu ravnodušnost, to jest u tako samouverenu moć koja ne samo što ignoriše osobu kojoj se obraća, ne uputivši joj ni jedan jedini pogled, već svakako nedvosmisleno daje na znanje kako se neće spustiti tako nisko da kasnije proveri da li je naređenje izvršeno. Da bi dohvatio gornje police, visoko, gotovo uz plafon, Gospodin Žoze je morao da se posluži visokim merdevinama, a pošto je, na nesreću, patio od tog uznemirujućeg nervnog poremećaja koji prostim jezikom

zovemo strah od visine, nije mu preostajalo ništa drugo nego da se veže za prečke jakim kaišem kako ne bi pro-suo kosti po kamenom podu. Dole, nikom od njegovih kolega iz iste kategorije, nadređene da i ne pominjemo, nije ni na pamet padalo da podigne pogled i vidi da li je sve kako treba. Ravnodušnost je pravdana time da se to podrazumeva.

U početku, a taj seže mnogo vekova unazad, službenici su živeli u Centralnom registru Matične službe. Ne baš u njemu, u esnafskom promiskuitetu, već u jednostavnim kamenim kućicama sagrađenim duž bočnih zidova, poput malenih nezaštićenih kapela koje su se zakačile za telo robusne katedrale. Te kuće su imale po dvojna vrata, jedna na koja se normalno ulazilo s ulice, i druga, dodatna, diskretna, gotovo nevidljiva, koja su bila veza s velikim hramom arhive, što je u ono vreme i kasnije dugi niz godina smatrano izuzetno blagotvornim za dobro funkcionisanje službe, budući da službenici nisu morali da gube vreme putujući s kraja na kraj grada, niti je saobraćaj mogao da bude opravdanje kada bi zakasnili da se upišu u knjigu prisutnih. Osim ove logističke prednosti, zgodno je bilo i to što je odgovarajuća inspekcija veoma lako mogla da proveriti govore li istinu kada bi javili da su bolesni. Na nesreću, promena opštinskih merila u pogledu urbanističkog plana za deo grada gde se nalazio Centralni registar Matične službe bila je razlog što su te simpatične kućice srušene, osim jedne koju su nadležne vlasti odlučile da zadrže kao činjenični dokaz arhitekture minule epohe i kao uspomenu na sistem radnih odnosa koji je, uprkos banalnim kritikama savremenog doba, ipak imao svoje dobre strane. To je kuća u kojoj živi Gospodin Žoze. Nije

to bilo namerno, nisu ga izabrali da bude poslednji čuvar prošlosti, ako je tako i ispalo, bilo je to samo zbog položaja kuće, u jednom ćošku koji nije bio predviđen za preuređivanje, dakle nije bila u pitanju ni nagrada ni kazna, jer ih Gospodin Žoze nije zasluživao, ni jedno ni drugo. Dozvoljeno mu je da nastavi da živi u kući, to je sve. U svakom slučaju, kao znak da su se vremena promenila i da bi se izbeglo da to neko lako protumači kao privilegiju, vrata koja povezuju kućicu s Matičnom službom osuđena su na katanac, to jest naredili su Gospodinu Žozeu da ih zaključa i upozorili ga da tuda više ne sme da prolazi. Zbog toga Gospodin Žoze mora svakodnevno da ulazi i izlazi kroz veliku kapiju Centralnog registra Matične službe, poput svih drugih, čak i kada bi nad gradom besnela najžešća oluja. Treba reći, međutim, da njegov metodični duh oseća olakšanje pokoravajući se načelu ravnopravnosti, čak i kada je to, kao u ovom slučaju, na njegovu štetu, čak i kada bi, pravo rečeno, više voleo da ne mora uvek on da bude taj koji se penje na merdevine da zameni omote starih predmeta, naročito zato što ima fobiju od visine, kao što je već pomenuto. Gospodin Žoze poseduje pohvalnu sramežljivost onih koji ne idu naokolo žaleći se na svoje nervne i duševne poremećaje, prave i izmišljene, te najverovatnije o svojoj boljci nikada nije ni govorio kolegama, u suprotnom, oni bi ga samo zastrašeno gledali kada bi se popeo na merdevine, bojeći se da ne padne pravo njima na glavu. Kada se Gospodin Žoze konačno spusti na zemlju, još pomalo ošamućen, prikrivajući iz sve snage ostatke vrtočlavičice, drugim službenicima, kako kolegama, tako i nadređenima, nije ni nakraj pameti u kakvoj su se opasnosti nalazili.

Došao je trenutak da objasnimo kako je, uprkos tome što je morao toliko da obilazi da bi ušao u Centralni registar Matične službe i vrati se kući, Gospodinu Žozeu zadovoljstvo i olakšanje doneo tek katanac na vratima. Nije bio od onih kojima kolege dolaze u posetu u pauzi za ručak, a ako bi nekad i pao u postelju, sam bi otišao do sale da se javi svom nadređenom zameniku načelnika, kako ne bi bilo sumnje u njegovo službeničko poštenje i kako ne bi morali da mu šalju zdravstvenu inspekciju u kućnu posetu. Zabranom korišćenja vrata još više je umanjena verovatnoća da će se neko tajno ušunjati u njegovo domaće skrovište, recimo kada bi slučajno ostavio na stolu ono čemu je godinama posvećivao toliko truda, to jest svoju važnu zbirku vesti o ljudima iz zemlje koji su, ili po dobru ili po zlu, postali slavni. Stranci, koliko god poznati bili, nisu ga zanimali, njihova dokumenta nalazila su se u udaljenim matičnim službama, ako ih tamo uopšte tako zovu, ispisana na jezicima koje on ne bi umeo da odgonetne, odobrena zakonima koje on ne poznaje, tu čak ni najviše merdevine ne bi pomogle. Osobe poput Gospodina Žozea nalazimo svuda, troše svoje vreme, ili vreme za koje veruju da im pretiče, na sakupljanje markica, novčića, medalja, ćupova, razglednica, kutija šibica, knjiga, satova, sportskih majica, autograma, kamenja, glinenih lutaka, praznih konzervi pića, anđelčića, kaktusa, programa iz opere, upaljača, hemijskih olovaka, sova, muzičkih kutija, boca, bonsajja, slika, šolja, staklenih obeliska, porcelanskih pataka, starih igračaka, karnevalskih maski, a to verovatno čine zbog nečega što bismo mogli nazvati metafizičkom teskobom, možda zato što ne mogu da podnesu ideju o haosu kao istinskom vladaru univerzuma, pa svojim slabašnim